

Вікторія ЖИЛЮК

АНТИКОМУНІСТИЧНИЙ ОПІР ОУН–УПА В ПОВОЄННІ РОКИ НА ЖИТОМИРЩИНІ (1946 – 1955 рр.)

Наукові та політичні дискусії щодо ідейного змісту, характеру та доцільності антикомуністичного опору ОУН-УПА у повоєнні роки актуалізують дану проблему. Поглиблене вивчення різних аспектів цієї боротьби дає можливість чіткіше визначити її форми і методи, а відтак з'ясувати місце і роль націоналістичного підпілля та УПА в загальній історії українського національно-визвольного руху. У цьому контексті діяльність націоналістів Житомирщини 1946 – 1955 рр. має особливе значення, оскільки розкриває окремі тенденції суспільно-політичного життя означеного переходу на східних теренах України.

У зарубіжній та вітчизняній історіографії антикомуністичний опір ОУН-УПА у повоєнні роки загалом відтворено. Сучасні вчені В.Сергійчук, О.Лисенко, С.Кульчицький, М.Коваль, А.Кентій, І.Патриляк та ін. показали стратегію і тактику націоналістичного руху, його ідейні засади, ввели до наукового обігу значне коло архівних джерел. Проте основний масив досліджень присвячено головним чином історії національно-визвольних змагань у Західній Україні. Структура та масштаби націоналістичного підпілля у центральних і східних регіонах України, зокрема на Житомирщині, залишаються недостатньо вивченими.

Завданням статті, з одного боку, є спроба відтворити цілісну картину антикомуністичного опору у Житомирській області, а з іншого – показати національні й соціальні чинники суспільно-політичного протистояння в краї протягом 1946 – 1955 рр.

По закінченні Другої світової війни не справдилися надії українського визвольного руху на зіткнення Радянського Союзу з його західними союзниками, не відбулися національні революції народів СРСР, які мали б привести до послаблення, а потім і розвалу центральної влади в Москві. Проте позиція керівних центрів, революційно-визвольного руху продовжувати боротьбу з більшовицькою владою залишилася незмінною. У післявоєнний період в різний час відповідно до ситуації що склалася в світі й Україні, переглядалися лише деякі аспекти стратегії і тактики визвольного руху та форми опору комуністичному режимові.

Усвідомлюючи, що у першому повоєнному році ОУН та УПА очікують нелегкі випробування, їхнє керівництво одне з головних завдань на зимовий період 1945 – 1946 рр. вбачало у схоронності збройних сил та націоналістичного підпілля. Про заходи, які передбачалося здійснити з огляду на зазначене, докладно говорить

інструкція ОУН „Надрайонним провідникам до виконання” від 12 листопада 1945 р. Її ґрунтовний аналіз знаходимо у праці А.Кентія, присвяченій антикомуністичному опору ОУН і УПА у післявоєнний період. Так, в інструкції наголошувалося на необхідності домогтися зміцнення організаційної мережі, посилення політико-виховної роботи як серед воєнків УПА і членів ОУН, так і серед місцевого населення, вироблення нового типу провідника-революціонера, котрий за своїми якостями відповідав би поточному моменту і стратегічній меті визвольного руху. Особлива увага зверталася на спорудження криївок, схронів, забезпечення їх матеріальними припасами, налагодження надійних зв'язків між організаційними ланками. На теренових провідників покладалися обов'язки щодо розміщення й утримання повстанських відділів, створення поблизу райцентрів спецбоїв для проведення терористичних і саботажних акцій проти режиму та його представників.

Важливе значення надавалось агітаційній роботі в середовищі прибулих в західні області спеціалістів зі сходу України та інших регіонів СРСР. При цьому підкреслювалося, що без оволодіння східними теренами Українську державу побудувати неможливо. Об'єктами націоналістичної пропаганди мали стати представники інтелігенції, робітники, члени комуністичної партії і не лише українці, а й росіяни, грузини та ін. Не оминалися й співробітники НКВС. З ними рекомендувалося працювати „словом і кулею”.

До чільних завдань теренових провідників й організаційних осередків ОУН належало всебічне поглиблення політичної роботи в масах, необхідно було домогтися рішучого зламу в її настроях, виробити її так, щоб вона спільно переносила тягар боротьби і брала в ній активну участь.

В інструкції робилася спроба по-новому поглянути на роль УПА в революційному русі, і не тільки як „військового інструменту”, а головним чином як „революційно-політичної армії, яка на своїх прапорах і своїми політичними діями повинна нести в народну масу слово нашої правди, демонструвати насамперед існування і закликати народ до боротьби”. Висувалася вимога усвідомити, що УПА є авангардом нації, що це майбутня еліта, яка буде нормувати і керувати життям нації. Тому завдання ОУН, всіх її клітин – зробити УПА армією „грамотних революціонерів”, бо „УПА не тільки для армії, але УПА для революції” [22, с. 397].

У червні 1946 р., коли більшовики почали згортати безпрецедентну за масштабами кампанію проти формувань УПА і підпілля ОУН, що одержала назву „великої блокади” і тривала близько півроку на території західних областей України, Провід ОУН скликав конференцію для обговорення міжнародного становища та становища в СРСР і Україні, а також опрацювання інструкцій щодо діяльності підпілля. Дійшовши висновку про недоцільність і неможливість ведення в найближчий час

широкої збройної боротьби проти значно переважаючих сил ворога, конференція Проводу ОУН постановила перейти з повстанської на підпільну тактику боротьби [27, с. 143].

У зв'язку з цим у липні 1946 р. головна команда УПА виголосила звернення до бійців і командирів повстанських відділів, в якому констатувала, що незважаючи на велетенський, майже безперервний від весни натиск ворога на українське революційне підпілля та його збройні частини, жоден з відділів не капітулював і УПА з честю витримала всі випробування. Аналізуючи тогочасні міжнародні відносини, головний командир Повстанської Армії Р.Шухевич визнав, що вони склалися не на користь визвольного руху: обидва блоки, радянський і англо-саксонський, хоча й конфліктують, однак ще й не виходять зі стану збройного миру. За такого перебігу подій цим неодмінно користуються більшовики, щоб домогтися знищення української національної революції.

На думку Головної команди УПА, для збереження бойових ресурсів, повстанська армія, за прикладом Армії УНР в 1920 – 1921 рр., повинна змінити форми широкої повстанської боротьби на підпільно-конспіративну діяльність. Р.Шухевич висловив впевненість, що особовий склад УПА і боївок ОУН засвоїть нові зразки бою з ворогом та своїми героїськими вчинками буде виховувати нове покоління і залучить його до революційної боротьби. Головний командир запевняв, що незабаром прийде час, чергового переходу до широких повстанчих дій, які завершаться вже повною перемогою – створенням Української Самостійної Соборної Держави [22, с. 404; 26, 144].

Рішення про зміну тактики бойової діяльності ОУН і УПА А.Кентій вважає досить вчасним, оскільки це не тільки сприяло збереженню збройних сил визвольного руху, а й забезпечило тривалий характер опору комуністичному режимові на західноукраїнських землях [22, с. 404].

Плани і наміри провідників революційно-визвольного руху у повсенний час викладені у програмовому документі „Перспективи нашої боротьби”, який був захоплений у 1946 р. органами МДБ у Львівській області. Цей документ, підписаний псевдонімом Р.Мох і датований серпнем 1946 р., розповсюджувався серед територіальних структур ОУН для обговорення і дискусій [22, с. 398].

„Щоб визвольна боротьба могла знайти успішне завершення – читаємо в документі, – сили ворога мусять бути сильно послаблені. Хто хотів би кидатися до повстання в той момент, коли його ворог є вистарчаюче сильний, був би неминуче приречений на провал. Тому саме й сьогодні з нас ніхто не кидає клича до визвольного повстання, бо такий клич був би нереальний. Сили СРСР вистарчаюче сильні, щоб таке повстання здушити [25, с. 456]”. У документі пояснювалося, що крім стану сил ворога перемога поневоленого народу зумовлена ще двома чинниками – міжнародною ситуацією (хоча на неї поневолений народ може дуже незначно впливати) та станом власних сил, яким відводилася головна роль, оскільки концепція

на інтерпретацію або чужі сили перетворила б український народ на об'єкт міжнародних спекуляцій поміж великодержавами. Під власними силами необхідно розуміти не лише матеріальні, а, насамперед, „духові” сили нації, для зміцнення яких має відбутися „духова” революція. Її мета полягає в тому, щоб створити українську політичну націю – „з українця в етнографічному понятті зробити українця в політичному понятті”, українця-державника, українця-революціонера, котрий в усіх своїх починаннях керувався би не особистими поглядами, а поглядами на добро визвольної справи. Саме „духова революція” на думку самостійників, гарантує успіх політичної революції, їй передує, її підготовлює та закріплює.

За слова Р.Моха, сьогодні українська держава безпосереднього не здобується, втім вона здобується „у „духовій площині”, а тому грубо помиляються ті, хто каже, що ми програємо. Ми програти взагалі не можемо, якщо наша боротьба й надалі буде такою героїською, – наголошує автор документу. Ми могли б програти нашу гру, остаточно скомпрометувати ідею незалежності України тоді, якщо б ми скапітулювали, і ворог це добре знає [25, с. 462]”.

Отже, після чергової реорганізації УПА з другої половини 1946 р. починається, за визначенням Л.Шанковського, історія збройного підпілля в Україні, яке виступає на перший план у визвольній боротьбі проти московсько-більшовицьких окупантів. Характеризуючи збройне підпілля, вчений пояснює, що збройним його називають тому, що всі підпільники, навіть ті, які виконували цивільні функції, були озброєні. А.Шанковський стверджує, що боротьба методами збройного підпілля не є звуженням визвольної боротьби, вона є лише звуженням бойової діяльності військовими з'єднаннями, а рівночасно і поширенням роботи у політичній соціально-економічній та культурній сферах. Різноманітні акції підпільників не давали можливості більшовицькій владі впевнено почуватися на українській землі, вони створювали ґрунт для революційної боротьби у майбутньому та засвідчували перед світом прагнення українського народу жити вільним і незалежним життям у своїй власній державі [27, с. 163 – 166].

На Житомирщині збройне підпілля діяло до літа 1955 р. Дані про його структуру та провідників, які ми знаходимо в різних джерелах, мають деякі розбіжності. Так, М.Шелюг пише, що на рубежі 1944 – 1945 рр. на території Житомирської та Київської області була створена єдина округа ОУН на чолі з колишнім провідником Коростенського надрайону „Павлом-Миколою”, а наприкінці 1949 р. його на цій посаді заступив сотник УПА В.П.Кудля („Роман”, „Старий”, „Заграва”, „Орест”, „Бурлака”) [29, с. 13; 18]. Згідно довідки начальника Корецького РВ МДБ підполковника Риндіна (1948 р.), „Павло-Микола” – „Мудрий” входив до складу крайового проводу ОУН „Одеса” та керував групою підпільників із 11 чол., більшість з яких – уродженці Корецького району. До групи належали також два

вихідці з Ємільчинського району Житомирської області С.Д.Кравченко („Куц”) та А.Д.Кравченко („Левко”) [17, арк. 76]. „Левко” приєднався до національно-визвольного руху влітку 1947 р. у віці двадцять три роки і через рік під час здійснення групою “Павла-Миколи” чергового рейду на Житомирщину був затриманий працівниками Управління МДБ Житомирської області [18, арк. 36–37].

Згадуваний вище край „Одеса”, що обіймав Рівненську і частину Тернопільської області, був утворений у другій половині 1945 р. після структурної реорганізації націоналістичного підпілля. Територія Волинської області і кілька південних районів Білорусі мали кодову назву „Москва” (за іншими даними – „Дніпро”). Обидва краї творили собою Північно-Західні Українські Землі (ПЗУЗ) [32, с. 369]. За спогадами визначної учасниці підпільно-визвольної боротьби Марії Савчин („Марічка”), такий поділ існував до весни 1948 р., після чого на території ПЗУЗ було сформовано 5 округ: Берестейська, Ковельська, Луцька, Південна Рівненська та Північна Рівненська. Крім того, М.Савчин згадує окрему Житомирську округу з окружним „Будьком”, якого влітку 1950 р. призначили керувати збройним підпіллям на Київщині, а на його місце перевели колишнього окружного Берестейщини (Берестейська округа була прилучена до Ковельської) „Бориса” [23, с. 274, 324–325].

У листі Управління СБ України по Житомирській області голові Крайової Ради Руху С.К. Васильчуку від 27 липня 1992 р. повідомлялося, що справжнє прізвище „Будька” С.І.Примак, родом він з Костополя Рівненської області і загинув у травні 1951 р. у віці 27 років, а уродженці с. Малий Омеляник Луцького району Волинської області В.П. Кудля („Роман”), який загинув 8 липня 1955 р. був керівником останньої підпільної групи на Житомирщині. Всього за період з 1944 по 1955 рр. в області діяло 9 таких груп [30].

У північній частині Житомирської області оперували боївки сотника УПА „Романа” (В.П. Кудля), „Марка”, чотового УПА „Деркача” та „Будька” (С.І.Примак). В силу різних причин склад цих боївок не був стабільним. Для прикладу, прослідкуємо за переміщенням із групи в групу підпільника родом із с.Жаврів Гоцанського району Рівненської області С.Л.Козяручка („Сніп”). В травні 1945 р. він в групі із 6 осіб під керівництвом „Будька” прибув у Житомирську область на зв’язок з „Деркачем”, боївка якого дислокувалася в Ушомирських лісах, Коростенського району. Провідники „Маргин” і „Тайний” планували організувати зустріч новоприбулих підпільників із „Деркачем” за допомогою „мертвих пунктів зв’язку”, але грипсів в таємних сховищах не знайшли. Тоді вони пішли до жителя с. Санторка Коростенського району на псевдо „Батько”, який активно співпрацював з „Деркачем”. „Батько” завжди радо зустрічав націоналістів, допомагав їм продуктами харчування, хвилювався, „чи живі всі хлопці”. Влітку 1945 р., коли після поранення одного з підпільників „Романа-Василя” вся група змушена була змінити

місце свого базування й перейшла до „Деркача” з Шершнівських в Ушомирські ліси, він передавав молоко для хворого „Василя”. В той день, у травні 1945 р. „Батько” пригостив членів групи „Будька” вечерею, показав, за якому напрямку їм необхідно йти в ліс та пообіцяв при появі „Деркача” затримати його в своєму помешканні до прибуття провідників. Наступного вечора за посередництвом „Батька” відбулася зустріч боївків „Будька” та „Деркача” [3, арк. 59 – 61].

Із групи „Будька” „Сніп” згодом був переведений у підпорядкування „Романа”, а наприкінці 1945 р. опинився в боївці „Марка”, а потім – „Деркача”. Тоді серед підлеглих „Деркача” був уродженець с. Ставище Коростенського району Микола Косс („Голуб”). Він приєднався до українського визвольного руху у 1944 р. після втечі з-під арешту за дезертирство з лав Червоної Армії. Встановити зв’язок з підпіллям М.Коссу допомога його родичка із села Нова Богущівка Коростенського району (тепер Калинівка) Н.Мельниченко. Її брати Василь та Іван також співпрацювали зі збройним підпіллям [4, арк. 44; 3, арк. 65].

Члени родини М.Косса виконували різноманітні завдання підпільників. Його дружина Надія та сестри Ніна й Ірина, мешканки с. Ставище, прали націоналістам одяг, випікали хліб, повідомляли про наявність у селі працівників органів МВС-МДБ. Щоденно разом з продуктами харчування Ніна носила у таємне місце в лісі коробку з-під сірників, куди вкладала письмове повідомлення про становище у Ставищах. Влітку 1946 р. вона на прохання М.Косса ходила в розвідку в сс. Кропивня та Зарубинка Коростенського району. Їїній батько забезпечував підпільників тютюном. Жінка на ім’я Ганна (М.Косс жив з нею у цивільному шлюбі) отримувала від „Деркача” націоналістичні листівки для розповсюдження у селі [3, арк. 62 – 64].

Весною 1946 р. „Деркач” вирушив на зв’язок у Західну Україну, звідки повернувся восени того ж року з новим підпільником „Кравцем”. На час відсутності „Деркача” на Житомирщині його хлопці були прикріплені до групи „Марка”. Тоді ж „Сніп” в черговий і останній раз отримав наказ залишити боївку „Деркача” – „Марка” та відбути у розпорядження „Романа”. 31 січня 1947 р. він був затриманий співробітниками МВС у лісі біля с. Сичівка Чоповицького району [5, арк. 31 – 32; 3, арк. 72].

Траплялося, що для здійснення певних акцій сили боївків об’єднувалися. Так, з’ясувавши, що в переслідуванні повстанської групи „Деркача”, під час якого був застрілений один із її учасників на псевдо „Батько”, брав участь голова колгоспу с. Стара Богущівка (тепер Радянське) Примаченко. Підпільники „Романа”, „Будька” і „Деркача” вирішили йому помститися, але отримавши письмове зобов’язання Примаченка допомагати націоналістам, залишили йому життя [3, арк. 64]. У 1948 р. „Павло-Микола” об’єднав групи „Будька”, „Романа” і „Явора” і здійснив з ними низку акцій у Коростенському, Чоповицькому та Малинському районах [21].

Там у повоєнні роки націоналісти заручилися підтримкою частиною місцевого населення, серед якого були представники і польської національності. У помешканні польки Ліди у с. Сичівка Чоповицького району неодноразово зупинялися „Будько”, „Роман”, „Голуб”, „Марко”, „Зелений”, „Ланцожок” та ін. Жінка випікала з отриманого від підпільників зерна хліб, прала їхні речі та розповсюджувала антирадянські листівки. На відстані 300 м від подвір'я її односельчанки Журавської знаходився схрон, де зберігалося 7 гвинтівок, 700 набоїв, 2 кг мила та залізна пічка. Син Журавської Франк, музикант за освітою, пригосщав націоналістів тютюном [3, арк. 60 – 70].

У с. Нова Богушівка Коростенського району 1945 – 1947 рр. вигодовляли та прали для групи „Деркача” одяг, їжу готували Ядвіга Куліковська та Франка Борисевич [4, арк. 72 – 74]. За підтримку „злочинного зв'язку з українськими націоналістами, учасниками банд ОУН-УПА” у тому селі 1947 р. були заарештовані сестри Марія та Олександра Подік та їх племінник Іван. Жінки з 1944 р. по день арешту виконували різноманітні доручення підпільників, зберігали націоналістичну літературу. В їхній оселі відбувалися зустрічі керівників груп, що діяли на Житомирщині та Київщині, а восени 1945 р. у них переховувався „Павло-Микола”, який прибув на зустріч з „Деркачем”. При появі в селі представників МГБ-МВС сестри за домовленістю з підпільниками під дубом за 100 м. від свого будинку ставили палицю як попереджувальний знак про перевірку. Якщо під час перебування в оселі Подік когось стороннього до них приходили бандерівці, то, щоб убезпечити їх від небажаної зустрічі, жінки подавали умовний знак, питаючи, куди показати дорогу. Після таких слів підпільники негайно поверталися до лісу [5, арк. 236 – 238].

Великої ваги представники українського визвольного руху надавали роботі з підростаючим поколінням та інтелігенцією. Розповсюджувати свої листівки підпільники доручали юнакові Захару з с. Ушиця Коростенського району та студентці Малинського лісотехнікуму із с. Гута-Луганівська Чоповицького району, яку „Роман” називав школяркою, характеризував як надійну і хорошу дівчину та планував через неї налагодити знайомства з іншими студентами лісотехнікуму. Антирадянську літературу приносили підпільники Анні 1926 р.н. та Петру 1924 р.н. із с. Рубанівка району, чия мати випікала хліб та прала речі для учасників підпілля.

Цікавився історією ОУН та просив „Романа” дістати націоналістичну літературу директор Королівської середньої школи Малинського району. У с. Шершні Коростенського району „романівці” встановили зв'язок з вчительською молодших класів, який в червні 1946 р. залишили для ознайомлення журнали „Слово” і „Декларація” [3, арк. 61, 70 – 72].

В умовах важких повоєнних років націоналісти в свою чергу надавали посильну допомогу місцевому населенню: ділилися з ним забраними в магазинах і колгоспах продуктами харчування, товарами першої

необхідності тощо. Так, родина Подік отримувала від підпільників цукор, сіль, одяг та інші речі. Весною 1945 р. група „Романа” у колгоспі в с. Старики Чоповицького району забрала 2 центнери збіжжя та занесла його для помолу млинареві Гаврилові, дружина якого вигодовляла із випеченого з отриманої муки хліба велику кількість сухарів для потреб підпілля. Частина маку була залишена родині млинаря. У сусідньому селі Десятин хліб для підпілля випікала мати трьох дітей Стася. Збіжжя, забране в колгоспі, їм доставляли бійці „Остап” і „Миша” із групи „Романа” [5, арк. 236; 3, арк. 66, 69 – 70].

Безперечно, що підтримка збройного підпілля місцевими жителями значно ускладнювала більшовицькій владі боротьбу з ними. Проте в ході акцій 1947 р. органи МДБ-МВС ліквідували в лісах Барашівського району (за іншими даними на Коростенщині) Житомирської області повстанську групу Деркача. Наприкінці літа 1947 р. на Київщині загинув „Марко”. Весною 1947 р. у Васильківському районі Київської області він створив нелегальну оунівську організацію, яка невдовзі була розкрита. Тоді заарештували 15 осіб, виявили 4 укриття, зброю, націоналістичну літературу, в тому числі вказівки східного крайового проводу ОУН „Одеса” на ПЗУЗ [22, с. 412].

На північному заході Житомирської області оперувала диверсійно-терористична боївка ОУН Східного краю („Одеса”) на ПЗУЗ під командуванням уродженця с. Серби Ємільчинського району Житомирщини „Ярославенка”. Його дитячі роки пройшли у притулку, оскільки батьки „Ярославенка” були репресовані органами радянської влади. Він брав участь у фінській та німецько-радянській війнах, а в 1944 р. приєднався до українського визвольного руху. Згодом „Ярославенко” був направлений в Ємільчинський район із завданням поновити зв’язки з оунівським підпіллям періоду німецько-фашистської окупації та організувати його роботу в нових умовах [1, арк. 20 зв.; 6, арк. 29].

У 1947 р. група „Ярославенка” налічувала понад 10 чол., серед яких більшість становили мешканці різних сіл Ємільчинського району, молодь віком від 17 до 20 років: Павло Філоненко („Гриша”) з Рогівки, „Іван” із Симонів, Корній Дем’янчук („Володя”, „Вітя”), Василь Боровик („Міша”) з малої Глумчі, „Сергій” з Осової та інші. Крім місцевих жителів, до групи також належали Петро Мезанцев („Нечай”) родом з Полтавщини, який певний час працював водієм лісозаготівельної організації у Малій Глумчі, та „західняк” „Василь”. Пізніше до „ярославенців” приєднався уродженець с. Більчаки Соснівського району Рівненської області „Богдан”. Перейти у підпілля планував рідний брат К. Дем’янчука Олександр, проте здійснити свій намір не встиг, оскільки в жовтні 1947 р. був заарештований органами МДБ як „бандосібник” [1, арк. 20 – 21; 7, арк. 12, 174].

На озброєнні „ярославенці” мали пістолети, автомати та гвинтівки. Частково цю зброю вони придбали протягом своєї діяльності у націоналістичному підпіллі. Так, 13 травня 1947 р. у помешканні жителя

Малой Глумчі вони роззброїли молодшого лейтенанта Червоної Армії Михайлова: забрали у нього пістолет ТТ, планшетку та гроші. Кількома місяцями пізніше біля с. Кочичено вони напали на охорону ув'язнених, що працювали на заготівлі лісу, та роззброїли одного з охоронців. Іноді підпільники конфіскували зброю у голів колгоспів та сільських рад [8, арк. 96 – 97].

Діяльність „ярославенців” з 28 березня 1947 р. по 6 липня 1948 р. у межах Ємільчинського району описана у довідці начальника Ємільчинського РВ МДБ Дементьєва від 28 листопада 1948 р., згідно якої за той час вони здійснили біля 60 різноманітних акцій у понад 20 населених пунктах району. Найчастіше група проявляла себе у сс. Мала Глумча, Паранине, Янче-Рудня (тепер Рудня Іванівська), хуторі Зоровенка [8, арк. 96 – 98].

Форми і методи боротьби „ярославенців” можна розглянути на прикладі одного дня. Так, 16 травня 1947 р. декілька підпільників у приміщенні янчеруднівської сільської ради розбили телефонний апарат, знищили переписку сільради і колгоспу, потім пограбували склад лісозаготівельної організації „Дашава-Київ” та захопили автомашину, що дало їм можливість протягом доби здійснити низку акцій у багатьох селах Ємільчинського й сумісного з ним районів. У с. Зосимівка вони дозаправили машину й вирушили до с. Кука-Гута (тепер Вільшанка), де забрали з собою голову сільради та двох голів колгоспу, яких неушкодженими відпустили у с. Катеринівка. Там “ярославенці” провели мітинг та роздали місцевому населенню націоналістичну літературу [8, арк. 96 – 97].

Отже, типовими можна вважати напади учасників збройного підпілля на сільські ради та колгоспи з метою знищення їх документації та будь-якої більшовицької символіки, а також пограбування колгоспного майна, продуктів харчування, худоби тощо. Протягом року бойівка „Ярославенка” здійснила близько 20 таких акцій. Зокрема, 7 квітня 1947 р. у с. Мала Глумча підпільники розбили телефонний апарат, знищили ділові папери сільради та колгоспу. Аналогічна акція відбулася за тиждень у с. Паранине. 21 листопада того ж року „ярославенці” знищили список виборців у Горбівській сільській раді. 26 липня вони розірвали радянські лозунги і плакати у приміщенні сільради у с. Кочичине, а 18 вересня – у конторі колгоспу в с. Просіка. На стінах контори підпільники намалювали карикатури та пошматували портрети більшовицьких вождів.

Терористичні акти проти партійно-радянського активу були поодинокими. У довідці без зазначення обставин, повідомлялося про чотири вбивства, здійснені бойвою „Ярославенка”, три (сторожа, бригадира колгоспу та начальника лісосільниці) – у Малій Глумчі, а одне (начальника лісозаготівельної організації) – в Янче-Рудні.

Як правило, підпільники обмежувалися роз'яснювальними або попереджувальними акціями. До їх числа можна віднести вище згаданий

випадок, коли „ярославенці” забрали з собою у с. Кука-Гута, а потім відпустили на мітингу у с. Катеринівка голову сільради та двох голів колгоспу. Крім того, члени групи здійснили 6 пограбувань особистого майна представників радянської влади на місцях. Забирали продукти харчування, одяг, зброю, ордени та медалі тощо. В день пограбування голови колгоспу в с. Андріївка вони також розігнали колгоспні збори. Своїм симпатикам серед місцевих жителів „ярославенці” давали вказівки саботувати заходи більшовиків з утвердження і розвитку колгоспної системи у селах [8, 96 – 97].

Підпільники вчинили 14 нападів на сільські магазини. Іноді такі акції здійснювали за згодою, та при допомозі селян. Наведемо наступний приклад. У вересні 1947 р. у помешканні колишнього радянського партизана з Янче-Рудні вже не в перший раз зупинилося на ночівлю п'ятеро „ярославенців”. Під час розмови про магазин на станції Жужель вони довідалися про розтрату продавця та борг господаря помешкання за придбані ним в кредит товари. Порадившись наступного дня з продавцем, підпільники вирішили інсценувати напад на цей магазин [6, арк. 25 – 26 зв.]. Забрані в магазинах товари та колгоспне майно учасники збройного підпілля зберігали як у спеціальних схронах у лісах, так і в господарствах місцевого населення.

У пропагандистській роботі особлива увага приділялася поширенню ідеї боротьби за українську державність серед молоді. Робилося це різними шляхами. Так, 14 травня 1947 р. „ярославенці” у будівлі Параненської школи знищили більшовицькі плакати та атрибутику, на стінах написали націоналістичні гасла. В той же день вони розкидали по селу свої листівки. 9 лютого націоналісти виступили з антикомуністичними промовами на комсомольському зібранні у с. Зоровенко [8, арк. 96 – 97]. Певний вплив мали розмови, які вони вели з місцевими жителями, коли переховувалися в їхніх оселях.

За той час збройне підпілля Ємельчинського району зазнало суттєвих втрат. 25 вересня 1947 р. під час нападу на магазин у с. Покошеве Ємельчинського району декілька хлопців із групи „Ярославенка” потрапили на засідку оперпрацівників, у перестрілці з якими було важко поранено „Аркадія”, а в грудні того ж року у с. Чорне Городницького району загону міліції вдалося оточити чотирьох бійців у майстерні чоботаря та вбити одного з них – „Толіка”. 13 січня 1948 р. внаслідок проведення Ємельчинським РВ МВС військової спецоперації загинуло ще троє – „Василь”, „Нечай” та „Міша”. Ситуація ускладнювалася також тим, що з червня 1948 р. у Ємельчинському, Городницькому та Барашівському районах розпочалися численні арешти місцевого населення із числа тих, хто співпрацював зі збройним підпіллям [1, арк. 21 зв. – 23]. Під час слідства було встановлено, що лише в Малій Глумчі зв'язок з „ярославенцями” мали родини Дем'янчуків, Боровиків, Серпутько та ін. Доярка малоглумчанського колгоспу В. Нестеренко восени 1947 р. доглядала

важкопораненого „Аркадія”. На подвір’ї іншої мешканки села знаходився один із схронів боївки. Неодноразово з 1945 р. по 1947 р. по декілька днів переховувалися підпільники в оселі О.Боровика-Дмитренка, що також проживав у с. Мала Глумча. Між с. Янче-Рудня та станцією Жужель знаходився будинок чоловіка, який активно співпрацював з націоналістами ще з часів німецько-фашистської окупації. Саме з ним мав у 1944 р. зв’язатися „Ярославенко” по прибутті в Ємельчинський район [7, арк. 172 – 174, 40; 6, арк. 29; 9, арк. 5; 8, арк. 132]. Загалом, за даними М.Шелюга, у повоєнні роки у Ємельчинському районі проживало 128 осіб – членів ОУН і УПА, що підтримували постійний зв’язок з озброєними групами [18].

Отже, влітку 1948 р. боївка „Ярославенка” змушена була перейти на терен Рівненської області, де на хуторі Гранне Соснівського району зустрілася з учільним представником рейдувочої диверсійно-терористичної групи „Дніпро” Східного краю ОУН („Одеса”) на ПЗУЗ „Богданом” [1, арк. 43 зв.]. Ця група, що впродовж 1946 – 1948 рр. діяла на кордоні Рівненської та Кам’янець-Подільської областей, здійснила 46 акцій, в тому числі роззброїла три загони винищувальних батальйонів, спалила три приміщення сільрад, вилучила майно двох районних друкарень, знищила 37 осіб компартійно-радянського активу. Лише на початку червня 1948 р. органам МДБ вдалося ліквідувати керівника групи А.Лучковського, а потім знищити і заарештувати 38 осіб з-поміж членів групи [22, с. 421].

Після зустрічі з „Богданом” „ярославенці” декілька місяців оперували на Рівненщині! Якось у с. Більчаки Соснівського району в пошуках зброї вони зайшли в оселю місцевого жителя. У господарі „Богдан” впізнав людину, з якою колись зустрівся на очній ставці. Тому за співробітництво з МДБ того чоловіка було ліквідовано.

Недовзі до підпільників на зв’язок від „Далекого” прибула з великою кількістю пропагандистської літератури група із 13 чол. на чолі з „Романом”. Через 3 дні „ярославенці” втратили убитими ще двох хлопців – „Сергія” та „Івана”. Таким чином, у групі залишилося 5 підпільників, які в складі боївок „Романа” і „Павла-Миколи” восени 1948 р. вирушили на Житомирщину [1, арк. 22, 47 зв. – 48]. Група „Ярославенка” була ліквідована наприкінці 1948 р. на території Соснівського району Рівненської області [22, с. 421].

Часто підпільники і повстанці з’являлися у районах Житомирської області, суміжних з Рівненщиною. У 1948 р. та перших п’яти місяцях 1949 р. у Городницькому районі було зафіксовано 16 бандпроявів [11, арк. 9, 11]. У згаданому вище листі управління СБ по Житомирській області С.К. Васильчуку подається кілька характерних для того часу повідомлень органів держбезпеки у вищій інстанції про діяльність ОУН-УПА в області. Наведемо ті з них, які стосуються Городницького району. Так, 8 березня 1948 р. у с. Бронниця група із 6 націоналістів пограбувала магазин, забравши товарів на суму 19000 карбованців, і зникла в напрямку Рокитнянського району Рівненської області, а 24 березня 1948 р. „банда УПА” в кількості 8

– 10 чол. здійснила напад на Броницький склозавод. У сільраді й конторі заводу бандерівці пошматували портрети вождів, спалили документи, пограбували й підпалили магазин ССТ, після чого знову зникли в напрямку Рокитнянського району [30].

У цьому контексті цікаво порівняти, як одна і та ж акція підпільників описується у джерелах обох воюючих сторін. Прочитуємо одне повідомлення органів держбезпеки: „10.03.1948 р. в селі Тарашанці Новоград-Волинського району Житомирської області з’явилася бандгрупа УПА в кількості 40-50 чоловік, озброєна двома кулеметами, автоматами й гранатами. Бандити пограбували магазин ССТ, в колгоспній коморі змішали 5 центнерів посівного матеріалу різних культур, і частину насіння насильно роздали селянам. Після здійснення злодіяння бандити зникли в ліс, у бік кордону з Рівненською областю [30]. У статті „Велика „любов” колгоспника до колгоспної комори”, надрукованої у виданні „Інформатор” під рубрикою „3 дій Української Повстанської Армії”, ця подія висвітлюється дещо під іншим кутом. „Дня 9 березня 1948 р., – йдеться у ній, – групу радісно вітали селяни с. Тарашанка Новоград-Волинського району. За кілька годин всі засіки колгоспної комори були порожні, а селяни, забираючи хліб, приговорювали: „ось яка велика любов українського колгоспника до колгоспної комори”. Групою керував командир Я., котрий був добре відомий населенню декількох районів Житомирщини, бо там, де він з’являвся зі своєю групою селяни були впевнені, що одержать з колгоспних господарств “решти того, що не встигли ще забрати сталінські сатрапи”.

В „Інформаторі” також повідомлялося про початок весняного рейду у 1948 р. групи УПА під керівництвом командира Р. 30 квітня 1948 р. ця група завітала у с. Михийівка Городницького району і провела там збори, на яких розповіла молоді про міжнародну ситуацію та внесок українського юнацтва у справу боротьби з ворогами української державності.

Восени-взимку 1948 р. у прикордонних з Рівненщиною районах оперувала група „Павла-Миколи”. В жовтні вона здійснила напад на магазини у сс. Дублінки та Повчине Ярунського й у с. Луциця Городницького районів, а в ніч на 31 грудня розгромила колгоспну контору та пограбувала завідуючого млином Хусида та господаря Лемберга. 18 січня 1949 р. у с. Дублінки оперативна група чекістів вистежила декілька підпільників з групи „Павла-Миколи”. Оточивши будинок Н.М. Шевчук, де вони переховувалися чекісти запропонували господині із дітьми вийти на вулицю, а бандерівцям здатися. Останні спочатку відмовлялися підкоритися, і лише після інтенсивного обстрілу двоє з них – „Вишневий” (П.Я. Грабовський, 1920 р.н., уродженець с. Гвоздів Корецького району Рівненської області) та його брат „Міша” (В.Я. Грабовський, 1920 р.н.) покинули будинок. Під час обстрілу загинув їхній односельчанин „Кучер” (Ф.М. Джус, 1928 р.н.). Тільки „Павлу-Миколі”, який скористався темрявою, вдалося уникнути арешту. Війська МДБ ліквідували його у 1950

р. [31; 16, арк. 76].

Стан боротьби з „бандерівцями” у Городницькому районі розглядався на засіданні Бюро Житомирського обкому КП(б)У 11 жовтня 1949 р. Партийне керівництво констатувало, що в останній час збройне підпілля активізувало свою діяльність у населених пунктах району. Крім того, занепокоєння викликав той факт, що націоналісти під час здійснення акцій не зустрічали належного опору з боку місцевого населення. Так, за три години перебування у с. Кленова група підпільників (10 – 12 чол.) знищила у приміщенні сільської ради телефон і меблі, пограбувала магазин та провела у клубі націоналістичний мітинг. Незважаючи на те, що в селі була створена озброєна бригада для допомоги міліції в кількості 8 чол., жоден з них навіть не намагався чинити опір діям повстанців. Партийно-комсомольський актив сусіднього села Броничька Гута, отримавши повідомлення про події в Кленовій, не вжив ніяких заходів для знешкодження групи, хоча в сільраді знаходилося 12 стволів зброї. Працівники районних відділів МДБ і МВС також не поспішали у Кленове й прибули туди через 40 хв. після зникнення підпільників. Кленова – це п’яте село району, де націоналісти здійснили акції впродовж п’яти місяців 1949 р. Інші села – Червона Воля, Прихід, Анастасівка та Перелісянка [11, арк. 9 – 13].

За даними Л.Шанковського, з 1 липня 1949 р. по 30 червня 1949 р. на території Житомирської області було проведено 86 збройних акцій УПА та підпілля [26, с. 176, 178, 180].

Восени 1949 р. постало питання про долю залишків УПА, яка в якості збройної формації вичерпала свої можливості. У зв’язку з цим, на підставі рішення УГВР Головний командир УПА Р.Шухевич 3 вересня 1949 р. видав наказ, згідно якому всі повстанські підвідділи і штаби тимчасово припиняли свою діяльність як бойові одиниці й органи управління, а їхній особовий склад переходив до націоналістичного підпілля [22, с. 424].

Керівництво українським визвольним рухом усвідомлювало важливість поширення антикомуністичного опору із західних областей на інші регіони України. Цьому напрямку роботи особливу увагу надавав Р.Шухевич. В одному з його листів, адресованому націоналістичному активу на Сході, говорилося, що коли націоналісти на СУЗ зуміють у всіх обласних центрах очолити у відповідний момент масові прояви волі народу до самостійної України, то перемога буде гарантована [22, с. 430].

Питання про посилення присутності ОУН у східних областях України піднімалося на нараді Проводу ОУН влітку 1949 р. на Львівщині. Керівництво підпілля також визнало потребу збереження кадрів, спрямування їхніх зусиль на організаційну та пропагандистську діяльність, на зміцнення існуючих і створення нових націоналістичних осередків із залученням до них студентської і учнівської молоді. Вважалося необхідним зорієнтувати кадри на підготовку до активних дій на випадок війни між західними країнами та радянським блоком. У цьому контексті ставилося

завдання збирати розвідувальну інформацію воєнного, політичного й економічного характеру для англо-американців [22, с. 424].

В „Тактичних вказівках у нашій роботі” (1950 р.) на перший план винесли завдання збереження провідних кадрів, поповнення лав новими членами, посилення конспірації і внутрішньо-організаційної роботи. Висувалася вимога створення „легальних ОУН”, особливо в молодіжному середовищі та в черговий раз зверталась увага на організацію націоналістичного підпілля в східних областях України [22, с. 430].

Загалом, 1950 р. Марія Савчин („Марічка”) називає „роком експансії підпілля” з ПЗУЗ на Наддніпрянщину. За її спогадами, весна 1950 р. прийшла дуже рано, і тому вже в березні поновилися зв’язки та стали відбуватися зустрічі. Тоді до її чоловіка, провідника ОУН Волині та Полісся з 1948 р. Василя Галаси („Орлан”), на нараду прибув як відпоручник від окружного провідника Житомирської округи „Будька” колишній сотенний УПА в чині хорунжого „Роман” (очевидно В.П.Кудря – В.Ж.), який прозвітував про діяльність їхньої групи на Житомирщині з 1944 р. З „Романом” „Орлан” відрядив у східні терени групу підпільників для підсилення роботи, серед яких був графік, один із учнів Н.Хасевича („Зот-Бей”). Цю групу „Орлан” забезпечив великим тиражем підпільної літератури, виготовленої взимку 1949 – 1950 рр. в друкарнях на ПЗУЗ [23, с. 314, 325].

М.Савчин уточнює, що література, призначена для відправки в суміжні з Рівненщиною на сході і півдні області друкувалися у північній Рівненській окрузі. До місць призначення вони транспортувалися, головним чином, підпільними зв’язками. Одна така лінія, комендантом якої був „Богдан”, простяглася з Полісся у Житомирську область. Ще навесні 1949 р. провідник південної рівненської округи „Ум’ян” отримав завдання змонтувати зв’язкову лінію, яка проходила б південними лісами і, через Луцький район, Острог і далі на Схід [23, 275].

5 березня 1950 р. націоналістичне підпілля спіткала тяжка втрата: в ході операції під час перестрілки загинув голова Генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні, головний командир УПА Р.Шухевич. Підпілля ОУН в Україні та керівні центри визвольного руху на еміграції тривалий час не мали вичерпної інформації про долю Шухевича. Як стверджує Л.Шанковський, лише у червні 1950 р. члени проводу ОУН зібралися на конференцію, на якій проаналізували зовнішнє і внутрішнє політичне становище, опрацювали нову “Інструкцію” для збройного підпілля та ухвалили уточнення й доповнення до програмових постановів III Надзвичайного Великого Збору ОУН (серпень 1943), а 8 липня того ж року Бюро Інформації УГВР розповсюдило повідомлення, що після смерті Р.Шухевича пост голови Генерального секретаріату УГВР і Головного командира УПА обійняв полковник Василь Коваль („Кук”) [27, с. 186].

У першій половині 1951 р. групи підпільників при здійсненні рейдів були зафіксовані в 16 районах Житомирської області [30].

У травні 1951 р. загинув „Будько”, а внаслідок масованого наступу на залишки націоналістичного підпілля, який розпочався у серпні того ж року, лише у Житомирській та Кам’янець-Подільській областях було знищено 50 підпілляників [30; 22, с. 433].

29 грудня 1951 р. у с. Яроповичі Андрушівського району проведено оперативно-військову операцію по ліквідації боївки ОУН, в результаті якої всі члени боївки (один чоловік і дві жінки) загинули. Загиблі підпілляники мали псевдо „Артем” (керівник), „Нонка” і „Марта”. На місці їх базування оперативники знайшли і вилучили зброю, набой, радіоприймач, друкарську машинку, фотоапарат, матеріали для виготовлення і розмноження документів, різну літературу та переписку.

Після завершення операції була проведена робота по розпізнаванню вбитих оунівців. Встановили, що під псевдонімом „Артем” діяв Малимон Іван Іванович, 1918 р.н., уродженець і колишній мешканець с. Горнявівка Оликського району Волинської області, за спеціальністю – зубний технік. У період німецько-фашистської окупації він служив у поліції, а з 1943 р. знаходився в ОУН. До 1946 р. І.І. Малимон займався будівництвом суворо законспірованих бункерів для укриття оунівських керівників, потім був призначений надрайонним провідником ОУН, в терен діяльності якого входили Оликський, Теремновський райони Волинської і Клеванський район Рівненської області. В останній час життя він керував технічною ланкою та підпілляною друкарнею, і в 1948 р. за активну діяльність отримав нагороду „Бронзовий хрест”. Особи „Нонка” і „Марта” не встановлені [31].

Іноді подібні операції провалювалися з провини самих представників органів КДБ – МВС, які не виявляли особливого бажання та ентузіазму у боротьбі зі збройним підпіллям. В рамках виконання плану агентурно-оперативних заходів УМДБ з розшуку й ліквідації діючих на території Житомирської області бандгруп 23 листопада 1951 р. у Городницький район відрядили оперативно-чекістську групу під керівництвом начальника першого відділення п’ятого відділу УМДБ майора Трепаченка. Через день після прибуття групи в райцентр Трепаченко в ніч з 24 на 25 листопада отримав повідомлення про пограбування трьома озброєними людьми колгоспної свиноферми у с. Осове. Тоді ж по селу були розкидані націоналістичні листівки. Трепаченко “самоусунувся” від виконання свого чекістського обов’язку й замість себе направив на місце пригоди відділ міліції на чолі з начальником РВ МДБ ст. лейтенантом Волинцем, який перебуваючи півтори години у с. Велика Цвіля не організував пошукових заходів, а провів час вживаючи горілчані напої у магазині сільпо. Повернувшись в Осове, Волинець наказав опергрупі відпочивати, а сам заснув у кабінеті голови сільради. Після вжитих горілчань напоїв, сон його був таким міцним, що на світанку підлеглі Волинця не змогли його розбудити й вирушили переслідувати підпілляників самостійно, взявши з собою деяких колгоспників села [12, арк. 6 – 11].

У попередній рік в Олевському районі, де протягом 1949 – першого

кварталу 1950 р. підпільники здійснили акції у 5 селах. Бюро обкому КП(б)У рішенням від 17 квітня 1950 р. „за запущенність роботи районного відділу МДБ, відсутність боротьби з бандгрупами ОУН, пияцтво, непартійне і безвідповідальне відношення до службових обов’язків”, винесло сувору догану із занесенням до облікової картки начальника райвідділу МДБ Проворову, та звільнило з посади начальника райвідділу міліції Кальненка, який виявив нездатність керувати дорученою ділянкою роботи та систематично вживав горілчані вироби. Оперативна група райвідділу МДБ прибула в с. Корощине, де підпільники 26 березня 1950 р. зірвали в клубі лекцію, роздягнули лектора, провели націоналістичну агітацію та пограбували магазин, лише через 5 годин після їх зникнення і не вжили ніяких заходів з переслідування та знищення підпільної групи.

Бюро обкому КП(б)У також винесло дисциплінарне застереження першому секретарю Олевського РК КП(б)У Грабару та голові виконкому райради Возбранному.

Проте через 2 місяці знову було зафіксовано факт „ганебної поведінки” голови сільради с. Майдан-Копищенський, який під час зіткнення з націоналістами не чинив опору та віддав їм партійний квиток [16, арк. 10 – 11].

Партійні функціонери області були незадоволені і роботою Ємельчинського районного відділу МДБ, чие керівництво, знаючи про наявність на території району групи націоналістів, не вжило рішучих заходів по її ліквідації. 20 – 23 вересня 1952 р. у с. Крилінськ та с. Катеринівка підпільна група здійснила 2 терористичних акти: загинуло 2 людей, при чому одне вбивство у с. Крилінськ сталося в присутності 45 чол. сільського активу, які знаходилися на розширеному засіданні і не завадили діям підпільників. Більше того, підготовка цієї акції відбулася при сприянні деяких жителів села [14, арк. 5 – 8].

В рамках виконання плану щодо ліквідації залишків оунівського підпілля у Кам’янець-Подільській області (17 травня 1952 р.) заступник начальника 2 відділу УМДБ області підполковник Шамільов зобов’язав свого підлеглого в.о. начальника Берездівського РВ МДБ Григор’єва у тісному контакті з колегами з Баранівського району Житомирської області організувати розшук та ліквідувати підпільників, які прибули з Житомирщини, а 4 травня 1952 р. пограбували колгосп у с. Корчик Берездівського району [26, с. 728 – 735]. Цей напад здійснили уродженець с. Бранів Межирічського району Рівненської області, учасник збройного підпілля з 1947 р., двадцятип’ятирічний М.В. Фесюк („Філя”) та Мартин Остапюк („Кулемет”) з Кам’янець-Подільської області. Ввечері наступного дня після нападу на Корчиківський колгосп вони в лісі натрапили на співробітника Баранівського РВ МВС Костюка і лісничого. Міліціонера підпільники забрали з собою, розброїли, провели націоналістичну агітацію, дали антирадянські листівки і, повернувши йому зброю, відпустили [10, арк. 127].

Впродовж трьох років „Філя” та „Кулемет” переховувалися в бункерах, споруджених у різних населених пунктах західних районів Житомирської області; один з бункерів знаходився у с. Полянки Баранівського району в оселі, де мешкали три сестри. За наданий притулок підпільники допомагали тим жінкам по господарству. В іншому селі району вони жили під підлогою у снігах, погребі. Чоботар із с. Токарів на Новоград-Волинщині забезпечував підпільників взуттям, а його дружина шила їм одяг. Бункер оунівці мали і у с. Погоріле (тепер Озерянка) Баранівського району [10, арк. 68 – 69, 88].

Восени 1951 р. „Філя” та „Кулемет” на хуторі Зрубок Баранівського району зав’язали знайомство з родиною Голубів – Філіпом, Мариною та їхнім сином Миколаєм. Підпільники читали їм націоналістичну літературу, вели антирадянські розмови, і після нападу 18 жовтня на магазин у с. Мокре Ярунського району Житомирської області доставили в їхній будинок 100 м матерії, 8 – 9 сукняних пальт, 3 костюми та інші товари, які Марина Голуб згодом продавала у Новоград-Волинському та Баранівці, а виручені гроші віддавала підпільникам [10, арк. 122 – 123]. Пограбування магазину в Мокрому сталося за згодою його сторожа. „Філя” та „Кулемет” домовилися з ним, що лише після того, як підпільники із забраними товарами відійдуть на відстань не менше півкілометра, він почне кликати на допомогу. Для більшої переконливості та правдоподібності сторож дозволив себе зв’язати [10, арк. 79]. Наприкінці 1951 р. за допомогою подружжя Голубів вони збудували на подвір’ї бункер.

Взимку 1951 – 1952 рр. ці оунівці не здійснили жодної акції. Вдень вони знаходилися в бункері, читали націоналістичну літературу та книги, принесені Миколаєм, а вночі заходили у будинок. Марина Голуб готувала їм їжу та прала речі, а її чоловік купував підпільникам одяг та взуття. Лише одного разу, взимку 1952 р. по дорозі на лікування у Новоград-Волинський „Філя” у с. Мирославль Баранівського району розкидав оунівські листівки [10, арк. 124 – 125].

З приходом весни діяльність збройного підпілля активізувалося. У квітні 1952 р. „Філя” та „Кулемет” поновили зв’язки з іншими підпільниками, і 14 травня, об’єднавшись з „Романом” і „Лисом”, у Мужилівичівській сільраді порвали портрети вождів, розбили телефонний апарат, на конюшні взяли пару коней із візком та поїхали в с. Повчине, де з присутніми у конторі людьми провели бесіду, а у колгоспі „Червоний партизан” забили кабана, вчинили напад на ларьок кооперації і, навантаживши товар на візок, зникли в напрямку с. Суховілля.

Тієї весни підпільники здійснили ще декілька нападів на колгоспи Городницького і Баранівського району. Експропрійованими продуктами харчування вони ділилися з родиною Голубів [10, арк. 126 – 128].

З 24 червня по 6 серпня 1952 р. „Філя” знаходився у бункері один. Повернувшись, „Кулемет” привів з собою двох підпільників – „Сергія” та „Марка” і через 2 дні всі четверо назавжди залишили бункер, який було

викрито 22 серпня 1952 р. Оперативники знайшли там автомат ППШ з набоями, радіоприймач „Тула”, металевий бідон, сумку з перепискою та 12 пакунків антирадянської літератури загальною масою більше 45 кг. Незабаром „Філю” заарештували, а „Кулемета” при затриманні застрелили [10, арк. 130, 293 зв.]. Через рік, влітку 1953 р. поблизу Симаківської лісової дачі Ємільчинського району припинили своє існування і підпільні групи „Явора” та „Максима” [19].

6 червня в Ємільчинський РВ МВС надійшла інформація про те, що в лісному масиві за 2 км на північний захід від с. Симаківка переховуються 2 підпільники, місце знаходження яких знає провідник громадянин М. Для їх затримання було створено групи пошуку та блокування із 10 осіб 2 команди 10 загону ВО МВС та 4 оперпрацівників кожна, які, натрапивши на націоналістів, відкрили по них кулеметний вогонь. Обидва підпільники загинули. У них вилучили 2 кулемети, 1 пістолет, 1 наган, 2 гранати та 150 набоїв. Крім того, були знайдені товари, заборані 5 червня 1953 р. із магазину у с. Ришавка Коростенського району [26, с. 774 – 777].

Г.З. Санніков у книзі про розгром збройного підпілля в Західній Україні згадує про загибель в Житомирі весною 1953 р. двох оунівців „Романа” та „Сірого” з Рівненської області. Хворі на туберкульоз легенів, вони отримали згоду підпілля піти на самопожертву й знищити під час травневої демонстрації український радянський уряд. Підпільники планували по діючим каналам зв’язку дійти до Києва, влитися в колону демонстрантів або проникнути на горіще будівлі навпроти трибуни та розстріляти присутніх на ній членів уряду. Отримавши повідомлення про місцезнаходження „Романа” та „Сірого”, чекісти оточили їх і запропонували здатися. При спробі вийти з оточення підпільників було розстріляно з кулемета [24, с. 125 – 126].

Таким чином, у 1953 р. на Житомирщині залишилася діяти одна підпільна група в складі трьох осіб на чолі з „Романом” (В.П. Кудля). За часів німецько-фашистської окупації він закінчив сільськогосподарську школу поліцейського типу, а з літа 1943 р. перейшов на нелегальне становище. Через декілька місяців „Роман” здійснив свій перший рейд північною частиною Житомирської області.

Трагічно склалася доля його батька Пантелеймона Кудлі, який після війни працював головою сільради. Під час проведення чергової передплати на позику він вирішив зібрані гроші (250 тис. крб.) віддати оонівському підпіллю. Знайшовши групу „Залісного”, батько „Романа” запропонував йому матеріальну допомогу, після чого був переданий для перевірки Службі Безпеки ОУН. Вранці наступного дня П.Кудлю знайшли задушеним. „Залісний” стверджував, що вбивство – справа рук червоних комісарів [19].

У підпорядкуванні „Романа” у 1953 р. були „Лис” (Олександр Усач, 1927 р.н. з Рівненської області, учасник підпілля з 1944 р.) та „Остап” (Григор Утченко, 1922 р.н., уродженець Житомирщини, у підпіллі з 1951

р.) [26, с. 785]. База „романівців” знаходилася у с. Сушки Коростенського району, де в оселі баби Явдохи (Яценчихи) вони мали криївку [19].

Згідно витягу з плану основних агентурно-оперативних заходів розшуку та ліквідації оунівської боївки „Романа” на період з вересня по грудень 1953 р. для реалізації агентурних матеріалів, що надходили в процесі її розшуку, в розпорядженні керівника оперативно-чекістської групи виділялася команда військ ВО МВС та визначалося місце її дислокації у м. Новоград-Волинський [26, с. 780 – 781]. Проте знадобилося ще півтора роки, щоб вистежити та знищити „романівців”.

Невдачі у викритті залишків націоналістичного підпілля Бюро Житомирського Обкому КП України (18 березня 1954 р.) пов’язувало з недооцінкою боротьби з ним, слабкою постановкою агентурно-оперативної роботи та повільним усуванням недоліків у розгортанні агітаційної та пропагандистської діяльності серед населення. Окремі працівники МВС звинувачувалися у порушенні державної дисципліни і соціалістичної законності, моральній нестійкості, пияцтві тощо. Незадоволено визнавалася робота по викриттю антирадянських елементів, які розглядалися як „підсобницька база” оунівського підпілля [15, арк. 5 – 8].

Влітку 1955 р. керівник опергрупи В.Г.Воронянський, підполковник у відставці, прозвітував про успішне завершення операції по ліквідації останньої на Житомирщині підпільної націоналістичної групи. Її керівник „Роман” загинув 8 липня у с. Сушки Коростенського району, намагаючись вивратися з оточення [19].

За даними М.Шелюга, впродовж 1944 – 1955 рр. група „Романа” здійснила 227 збройних акцій та 112 нападів на магазини і об’єкти колгоспного господарства, розгромила і спалила 22 приміщення сільрад і правління колгоспів, а також знищила 14 радянських активістів, серед яких чекіст Волинчук із Червоноармійського району, майори Бодьев та Касьянов [19]. Загалом, як стверджує М.Шелюг за період з 1945 по 1951 рр. націоналісти провели в Житомирській області 700 збройних нападів. Інші цифри наводить заступник начальника УСБУ по Житомирській області М.Медведев у листі-відповіді на запит голови Крайового Руху С.К.Васильчука (1992 р.). Так, з 1944 по серпень 1951 р. рейдуючи підрозділи ОУН-УПА здійснили в області 313 акцій, з них – 18 вбивств радпарату, 247 пограбувань колгоспів і сільських магазинів, 5 підпалів колгоспних будівель, 43 випадки поширення листівок [30].

Таким чином, антикомуністичний опір на Житомирщині мав прояви національного і соціального характеру. Групи ОУН-УПА діяли практично в кожному районі області, але найчастіше вони здійснювали акції у північних і західних районах. Родинні зв’язки та підтримка частини місцевого населення забезпечили тривалість і збройну форму цього опору. Хоча з об’єктивних історичних і соціо-психологічних причин українські націоналісти не змогли ідеологічно опанувати й організувати широкі народні маси краю на боротьбу проти радянської влади, проте у контексті

визвольних змагань їхня роль каталізатора неминучого виклику тоталітарному режимові беззаперечна.

1. Архів управління Служби Безпеки України по Житомирській області (далі АУ СБУ ЖО), основний фонд (далі о.ф.), спр. 1033.
2. АУ СБУ ЖО, о.ф., спр. 19520, т. 2.
3. АУ СБУ ЖО, фонд припинених справ (далі п.ф.), спр. 30072.
4. АУ СБУ ЖО, п.ф., спр. 29750.
5. АУ СБУ ЖО, п.ф., спр. 29627.
6. АУ СБУ ЖО, п.ф., спр. 29524.
7. АУ СБУ ЖО, п.ф., спр. 29767.
8. АУ СБУ ЖО, п.ф., спр. 29251.
9. АУ СБУ ЖО, п.ф., спр. 29525.
10. АУ СБУ ЖО, п.ф., спр. 30098.
11. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО), ф. П-76, оп. 11, спр. 20.
12. ДАЖО, ф. П-76, оп. 11, спр. 29.
13. ДАЖО, ф. П-76, оп. 11, спр. 26.
14. ДАЖО, ф. П-76, оп. 11, спр. 32.
15. ДАЖО, ф. П-76, оп. 11, спр. 46.
16. ДАЖО, ф. П-76, оп. 11, спр. 22.
17. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф. Р-2771, оп. 2, спр. 2214.
18. ДАРО, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4081.
19. Жайворонюк М. Бандя Романа // Комсомольська зірка (Житомир). – 1989. – 5 жовтня.
20. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. – Мюнхен, 1953. – 319 с.
21. Микитенко В. Кати, або про банду УПА „Павла-Миколи”, що діяла на Житомирщині // Радянська Житомирщина (Житомир). – 1991. – 13 лютого.
22. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: Історичні нариси / Відповідальний редактор С.В. Кульчицький. – К.: Наукова думка, 2005. – 495 с.
23. Савчин Марія. Тисяча доріг. Спогади жінки-учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. – К.: Смолоскип, 2003. – 546 с.
24. Санников Г.З. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 512 с.
25. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.
26. Сергійчук Володимир. Український здвиг: Волинь, 1939 – 1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
27. Шанковський Л. Історія українського війська. – Київ: Панорама, 1991. – 192 с.
28. Шелюг Михайло. Вони несли біду, або юридична оцінка діяльності ОУН-УПА. – Житомир, 1999. – 58 с.
29. Шелюг Михайло. Правди не сховаш! Збірка оповідань. – Житомир: КПЖФ, 1996. – 48 с.
30. Інформативний лист заступника начальника УСБУ по Житомирській області М.Медведєва // Радянська Житомирщина (Житомир). – 1992. – 24 жовтня.
31. Інформативний лист Управління Служби Безпеки України по Житомирській області № 10/2985-П.